

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 113 1992

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskript.

ISBN 91-87666-05-07

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Fälths Tryckeri, Värnamo, 1993

mot såväl populärlitterärt underhållande som religiöst uppbyggliga krav, och tjänar att övervinna historiens skenbara kaos. Kanske är Starbäck ute efter att harmonisera skilda synsätt, att förena sin önskan att indoktrinera med publikens förväntningar på eskapistisk spänning. Lögn och sanning tjänar gemensamma syften och ingår i samma strategi.

Min litteraturhistoriskt grundade kritik bör inte få undanskymma det förhållandet att Öhmans bok innehåller beaktansvärda inbrytningar i tvärvetenskaplig riktning. Av litteraturförteckningen framgår, att han i stor utsträckning konsulterat teoretiska arbeten av strukturalistisk karaktär. Kapitelrubriken »Berättarstrukturer» får dock sägas lova mer än den håller, men under inspiration av Umberto Ecos berömda essä om James Bond genomförs i boken en utmärkt genomgång av det dualistiska värdemönstret i Starbäck's romaner. Här går Öhman till verket med sunt förnuft och gott omdöme, håller sig till texternas vittnesbörd utan att ge sig in på generaliserande vidlyftigheter. Avsnittet vittnar om gott handlag med skönlitterär analys.

I övrigt anlägger dock Öhman, som framhållits, främst historikernas perspektiv, och jag noterar att ett avsnitt om Starbäck's förebilder endast tar upp namn som Geijer, Fryxell och Strinnholm. Skönlitterära föregångare ingår inte i framställningen, men uppenbart är att Starbäck som berättare ingår i en lång svensk tradition. Delvis har denna skildrats i nyare avhandlingslitteratur, som Öhman naturligt nog inte kunnat ta del av; Yvonne Lefflers och namnen Anders Öhmans arbeten om följetongs- och äventyrsromanerna i Sverige fullbordades ungefär samtidigt och deras resultat har inte varit möjliga att beakta. Däremot kunde nog Ingemar Oscarssons doktorsavhandling »Fortsättning följer» (1980) om svenska följetonger kunnat ge intressant jämförelsematerial och perspektiv bakåt i tiden. Starbäck's viktigaste förebild Topelius skyntar blott i framställningen; så vitt jag kunnat finna nämns han blott notisartat vid ett eller ett par tillfällen. Mer exakt kan jag inte uttrycka mig, eftersom Öhmans bok märkligt nog saknar personregister!

Mina invändningar har främst gällt sådant som inte förekommer hos Öhman. Viktigast är naturligtvis de forskningsresultat han presenterar, och där har jag ingen allvarlig kritik att framföra. Genomgående utmärker sig detta arbete för intellektuell skärpa och balanserade omdömen. Öhman påstår aldrig något utan att ingående dokumentera och motivera sina slutsatser. Det är en angelägen forskningsuppgift han nu slutfört; Starbäck måste med sitt en gång så populära författarskap avsevärt ha bidragit till att utforma det svenska historiemedvetandet. Georg Starbäck framstår onekligen som en mångsidig och betydelsefull kulturpersonlighet i sin tids Sverige. Som den förste har Christer Öhman gett en vetenskaplig presentation av denna livsgärning, och resultatet har blivit en bok som med stor behållning låter sig studeras av både historiskt och litteraturhistoriskt intresserade läsare.

Conny Svensson

Susan Brantley: *The Life and Writings of Laura Marholm*. Beiträge zur nordischen Philologie 21. Helbing & Lichtenhahn 1991.

Den feministiskt orienterade germanisten Susan Brantley avsåg från början att mer behandla Laura Marholms författarskap än hennes livshistoria men hon kom under arbetets gång att alltmer fokusera »the reconstruction of Laura Marholm's life and its effects on her work». I inledningen till sin bok redogör hon för de vanskligheter som hon härvid konfronterats med men också för den hjälp och det stöd hon fått alltifrån sin lärare professor George C. Schoolfield. Hon konstaterar hur Laura Marholm förs på tal i åtskilliga studier från senare år och hur det är motiverat att beteckna henne som »a significant landmark on the intellectual horizon of the fin de siècle; in the mid-nineties, Marholm was much more widely read than her now famous contemporaries, Ellen Key and Lou Andreas-Salomé». Marholm och Ellen Key jämfördes ofta nog av kritikerna och den senare kan som Susan Brantley framhåller sägas ha usurperat Marholms position i Tyskland.

Med *Das Buch der Frauen*, »tidspsykologiska porträtt», vann Laura Marholm en uppmärksamhet i europeiskt kulturliv som ingalunda kom hennes man, diktaren Ola Hansson, till del. Hennes livsöde kom att ytterst nära knytas till maken, men hon profilerar sig på samma gång som en särpräglad personlighet. »Against all odds and without the help of her family, Marholm escaped from her restrictive life in Riga by means of her talent and determination.»

Modern var född i Riga men fadern var en dansk sjökaptan som blivit hamntjänsteman här. Hon smög sig under uppväxtåren till mer eller mindre förbjuden läsning och debuterade tjugofemårig med ett historiedrama under den manliga pseudonymen Leonhard Marholm, »eftersom min far inte ville riskera sitt familjenamn för mina ungdomliga skriversers skull», som hon senare förklarade. Patkull som stycket gällde är en gestalt på Karl XI:s tid; han hade motsatt sig kungens reduktion å den lettiska adelns vägnar. Bakom honom står en viljestark kvinna som manar Patkull att fly ur fängelset och fortsätta motståndskampen. Pjäsen gjorde Laura Marholm berömd i hennes hemstad och hon fullföljde sitt historiska författarskap med ytterligare ett par dramer. I *Frau Marianne* utnyttjade hon för intrigen barockskalden Günthers biografi. Han ställs i stycket mellan två kvinnor och Susan Brantley betecknar som »the subtext of the play» att Günther borde ha värderat Mariannes intellekt högre än Leonores skönhet. Pjäsen uppfördes i Riga men i Berlin strandade uppsättningen kapitalt. Till Georg Brandes skrev Marholm i juni 1885: »Die Dinge lagen so, dass ich damit den Boden unter den Füßen verlor und in eine alte Abhängigkeit zurück-sinken musste, wenn ich mich nicht ohne Zaudern zusammennahm.»

I sitt första brev till Brandes från april 1884 hade hon berättat om hur hon nyligen gjort bekantskap med Ibsens samhällsdramer. Hon bifogade en i den baltiska tidskriften *Nordische Rundschau* tryckt Ibsenessä, hennes första substantiella litterära studie.

Sen hon lämnat Riga och slagit sig ner i Köpenhamn ställde hon sig lojalt under Brandes kommando. Victoria Benedictsson misstänkte som hennes dagbok visar Laura Marholm för att vara en av dennes tidigare älskarinnor. De båda kvinnorna umgicks i Paris våren 1887 och några månader före Benedictssons död träffades de på nytt i Köpenhamn. I brev till Jonas Lie som hon anförtrodde sig åt med en påfallande öppenhet, talar Marholm om hur hennes syn på Victoria Benedictsson hade förändrats efter dennas självmord: »Nu voxede hendes Skikkelse frem med hendes Væsens kraftige Linier – alt det Smaalige forsvand – hun havde magtet att dø – en skrækkelig, lidenskabelig, en Selvødelæggelsens Død – men en modig Daad.»

När Fadren uppfördes i Köpenhamn på hösten 1887 betecknade Marholm Strindberg i en tysk tidning som en kvinnohatets diktare och förklarade att hans »fysionomi i pjäsen» var ett geni på gränsen till galenskap. Strindberg fattade humör och Brandes hjälpte Laura Marholm att utforma ett tillrättalagande i Politiken. »Jeg hører til hans Beundrere om end ikke til hans blinde eller ukritiske», förklarade hon.

I sin pjäs Karla Bühring skulle Marholm i titelrollen ge ett porträtt av Victoria Benedictsson. Hon inneslöt vidare förutom Brandes sig själv och Ola Hansson i stycket och hon gjorde gällande att Karla Bührings olycka i grunden var att hon inte mött den rätte, så som Marholm menade att hon själv gjort i och med sitt äktenskap med Ola Hansson. Som kulturskribent och översättare skaffade Marholm sig snart nog ett namn. »Jeg er skabt til den friske freidige Kamp, til at yde Hjelp og modtage Venskab og jeg staar ganske ene», reflekterar Laura Marholm i brev till Lie kort före sitt första möte med Ola Hansson. »Man er ju Kvinde, man maa være noget for Andre, for at føle Livet helt.»

De båda makarna bosatte sig på nyåret 1890 i Berlin där de fick en mångfald litterära kontakter. Hansson dissekerade »tidens kvinnor» och Marholm gav sig i kast med »kvinnotyper» i den skandinaviska diktningen, Noratypen med flera. Hon attackerade Björnson för att han med Svavatypen hade degraderat erotikerna i stället för att se den som livets centrala element. Hon blev själv mor hösten 1890 och makarna levde ett av allt att döma harmoniskt familjeliv.

Marholm och Ola Hansson blev medlemmar av Friedrichshagenkretsen, denna bohemiska litterära gruppering. Adolf Paul har omvittnat: »Man hade sagt mig att hon var ful som stryk. Men huru ofta jag än var samman med henne hann jag aldrig se efter, så sprudlande munter och spirituellt var hon i sin konversation.» Hon publicerade sig flitigt i tyskspråkiga tidskrifter och tidningar och hon trädde i rampljus genom sina båda böcker *Das Buch der Frauen* och *Wir Frauen und unsere Dichter* (1985–96). Hon hävdade helt sonika att den kvinnliga driften var starkare än den kvinnliga tankeförmågan och att den moderna kvinnorörelsen förbisåg att först mannen gjorde kvinnan till kvinna. Marholms frispråkighet i fråga om kvinnlig sexualitet väckte Havelock Ellis, den anglosaxiske sexologens intresse och hon betraktades

överhuvud som en internationell expert på detta Gebiet. Med denna resonans för sina teser tog Laura Marholm på nytt upp sin litterära verksamhet. En roman som *Frau Lilly als Jungfrau*, *Gattin* och *Mutter* företer en verklighetssyn beträffande äktenskapliga realiteter som var en nyerövring i hennes författarskap, betonar Brantley.

Moderskapet trädde alltså i förgrunden i Marholms förkunnelse men nu tog Ellen Key loven av hennes missionerande med en skrift som *Missbrukad kvinnokraft*. Andra omständigheter bidrog också till att Marholm tvangs göra sin sorti från det offentliga livet. Att de båda makarna gick över till katolicismen låg visserligen i tiden, men Laura Marholms psykiska hälsa bröts ner. Ingvar Holm har i sin doktorsavhandling *Ola Hansson*. En studie i åttitalersromantik uppehållit sig vid de båda makarnas folie à deux och Susan Brantley belyser ytterligare det bedrövliga skedet.

Som skribent skulle Marholm återkomma med en rad artiklar i *Folkets dagblad*, *Politiken* och *Stormklockan* 1919. Hon attackerade nu »de borgerliga filosofernas lurendrejerier» och besjög den ryska revolutionen. Hon menade att kvinnorna hade kunnat förhindra kriget, »om de hållit ihop utan åtskillnad på klass och ras», och hon framhöll också hur kvinnorna under krigsåren hade visat sin förmåga att överta männens arbete. Susan Brantley uppmärksammar likaså ett manuskript från 1918 rörande kvinnornas rösträtt i hennes litterära kvarlåtenskap och där det heter: »Und soweit Menschen zurückdenken können, ist das Weib mit Argwohn betrachtet, niedergehalten, gefürchtet, unterworfen worden.» Ett radikalt åsiktsbyte sannerligen och en deklaration av en stridbar feminist.

Ola Hansson avled i Turkiet hösten 1925, Laura Marholm åter dog på en kurort utanför Riga tre år senare. Först då han låg död, berättar hon, fattade hon att han inte längre gick, var i rummet, kom hem, satt dagen lång på samma plats och skrev och läste. Dessa tafatta rader vittnar om att makarnas sammanhållning varat livet ut genom alla påfrestningar.

Ulf Wittrock

Mary Kay Norseng: *Dagny Juel. Kvinnen og myten*. Oversatt av Hanne Bramness. Gyldendal Norsk Forlag 1992.

Dagny Juel, femme fatale och centralgestalt i Zum schwarzen Ferkel-kretsen, var också författare och kulturförmedlare. På 1970-talet uppdagade två norska forskare, Selberg och Nag, okända verk av henne och fick dem utgivna. Det rör sig om en novell, flera skådespel och en diktykel. Novellen, »Rediviva», påträffades på Munch-museet, de övriga texterna befanns Dagny Juels dotter Iwa Dahlin inneha. När nu en amerikansk litteraturforskare, Mary Kay Norseng som undervisar i skandinavisk litteratur på University of California, ger ut boken *Dagny* (University of Washington Press 1992), därjämte publicerad i norsk